

Kościół unicki w województwie podlaskim i w powiecie brzeskim w pierwszych latach po rozbiorach – zmiany struktur diecezjalnych i dekanalnych*

Andrzej Buczyło

<https://orcid.org/0000-0001-5497-7421>

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN

Zarys treści: W artykule omówione zostały zmiany w strukturach diecezjalnych i dekanalnych w Kościele unickim na obszarze województwa podlaskiego i powiatu brzeskiego województwa brzeskiego po trzecim rozbiorze Rzeczypospolitej. Przed 1795 r. tereny te należały do brzeskiej części diecezji włodzimiersko-brzeskiej, a północna część województwa podlaskiego do diecezji metropolitarnej i był to jedyny obszar, który znalazł się równocześnie we wszystkich trzech zaborach. Artykuł ma również na celu uporządkowanie istniejącego stanu wiedzy.

Słowa kluczowe: Kościół unicki, Podlasie, powiat brzeski, dekanat, rozbiory Rzeczypospolitej, diecezja supraska, diecezja brzeska, diecezja chełmska

Trzeci rozbiór Rzeczypospolitej stanowi ważną cezurę czasową. Obok upadku państwowości zmiany nastąpiły w niemal każdej dziedzinie życia mieszkańców dawnego państwa. Nie ominęły one również instytucji religijnych, które zmuszone zostały do dostosowania się do nowej rzeczywistości. Dotyczyło to oczywiście również Kościoła unickiego. W artykule zostaną prześledzone zmiany w administracji diecezjalnej i dekanalnej, które zaszły po rozbiorach na obszarze Podlasia (województwa podlaskiego) oraz w powiecie brzeskim (brzesko-litewskim) należącym przed rozbiorami do

Abstract: The article discusses the changes in diocesan and decanal structures within the Uniate Church in the Podlasie Voivodeship and Brest Poviats of the Brest Voivodeship following the third partition of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Before 1795, these areas belonged to the Brest part of the Volodymyr-Brest diocese, while the northern part of the Podlasie Voivodeship belonged to the metropolitan diocese, and this was the only region that simultaneously belonged to all three partitions. The article also aims to organise the present state of knowledge.

Keywords: Uniate Church, Podlasie, Brest Litovsk district, diocese, deanery, partitions of the Polish-Lithuanian Commonwealth, Supraśl diocese, Brest diocese, Chełm diocese

województwa brzeskiego i tym samym do Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wybór tych jednostek administracji państwowej nie jest przypadkowy. Niemal cały powiat brzeski oraz południowa część województwa podlaskiego należały przed rozbiorami do brzeskiej części diecezji włodzimiersko-brzeskiej. Z kolei północna część województwa podlaskiego podlegała już diecezji metropolitarnej, niemniej po 1795 r. razem z pozostałą częścią województwa podlaskiego również znalazła się w zaborze pruskim jako część Prus Nowowschodnich. Trzeba też mocno podkreślić, że analizowana tu brzeska część diecezji włodzimiersko-brzeskiej po 1795 r. została podzielona pomiędzy wszystkich trzech zaborców i był to jedyny taki przypadek na terytorium

* Artykuł powstał w ramach realizacji projektu badawczego „Kościół unicki na Podlasiu i w powiecie brzesko-litewskim w pierwszych latach po rozbiorach (1795–1807) – struktury parafialne i duchowieństwo” finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki, nr 2021/05/X/HS3/00845.

przedrozbiorowej Rzeczypospolitej. Wydaje się więc, że jest to obszar, który można spróbować porównać w zakresie zmian w strukturach kościelnych w poszczególnych zaborach. Zakres chronologiczny analizowanych przekształceń obejmuje przede wszystkim okres pierwszych piętnastu lat po rozbiorach. Celem artykułu jest również uporządkowanie stanu wiedzy, gdyż wiele szczegółowych informacji dotyczących dziejów struktur unickich w tym okresie i na tym obszarze było do tej pory bardzo rozproszonych w literaturze. Skorygowano także niektóre ustalenia prezentowane w stanie badań, np. dotyczące przynależności parafialnej w niektórych dekanatach.

Zabór pruski

Po zajęciu przez Prusy większej części przedrozbiorowego województwa podlaskiego oraz części dawnego województwa trockiego (część powiatu grodzieńskiego) władze stanęły w obliczu pojawienia się na terenie państwa nowego wyznania religijnego: Kościoła unickiego. Sprawa była tym bardziej problematyczna, że parafie unickie przed rozbiorami podlegały dwóm różnym diecezjom (metropolitarnej oraz włodzimiersko-brzeskiej), a żadna ze stolic diecezjalnych nie znalazła się w zaborze pruskim. Należało więc od podstaw zorganizować funkcjonowanie Kościoła unickiego na terenie państwa. Początkowo w Prusach Nowowschodnich, bo tak nazwano prowincję, w skład której weszły ziemie włączone po trzecim rozbiorze, zachowano dawną strukturę dekanalną, o czym świadczą może chociażby zatytułowanie przez Jana Maliszewskiego protokołów prowadzonych przez niego wizytacji jako: „Akta generalnej wizyty dekanatów bielskiego, w części drohickiego i mielnickiego pisana w roku 1797 r. dnia 31 januar”¹. Przy okazji podpisywał się on pod protokołami

jako „dziekan dekanatu bielskiego, w części drohickiego i mielnickiego”, co oznacza, że *de facto* otrzymał nadzór nad wszystkimi parafiami leżącymi w południowej części Prus Nowowschodnich, choć z zachowaniem dawnego podziału dekanalnego. Warto tu podkreślić, że zarówno Drohiczyn, jak i Mielnik również znalazły się w Prusach, ale większość obszaru dekanatów drohickiego i mielnickiego w zaborze austriackim. W granicach Prus zostało osiem parafii z dekanatu drohickiego (Ciechanowiec, Czarna Cerkiewna, Drohiczyn, Grodzisk Butlerska, Narojki, Siemiatycze, Żerzyce i Żurobice) i zaledwie dwie parafie z dekanatu mielnickiego (obie w Mielniku)².

W styczniu 1797 r. zaborcy zawarli porozumienie zawierające postanowienie, że władze duchowne z jednego państwa nie mogą sprawować jurysdykcji duchownej na terenie innych. Zapewne przyspieszyło to działania władz pruskich i wkrótce zapadła decyzja o utworzeniu nowej, unickiej diecezji, której siedzibę umieszczono w Supraślu. Stolica Apostolska dokonała jej formalnej erekcji dopiero w następnym roku, 6 marca 1798 r. na mocy bulli *Suscipitum a Nobis*³. Nowa diecezja składała się łącznie z 68 parafii, obok podlaskich, również tych przed rozbiorami leżących na obszarze powiatu grodzieńskiego. Cała diecezja została podzielona na cztery dekanaty: białostocki, bielski, drohicki oraz nowodworski (zob. tab. 1).

Analiza zmian w strukturze dekanalnej wykazuje, że w dekanacie nowodworskim znalazła się tylko jedna parafia z dawnego województwa podlaskiego – Augustów.

¹ Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas [dalej: LVIA], fond [dalej: f.] 634, apyrašas [dalej: ap.] 1, nr 55.

² W okresie przedrozbiorowym, jak wynika z zachowanych wizytacji, dekanat drohicki liczył 21 parafii (1789), dekanat mielnicki także 21 parafii, Archiwum Państwowe w Lublinie [dalej: APL], Chełmski Konsystorz Greckokatolicki [dalej: ChKGK], sygn. 132; D. Wereda, *Unicka diecezja włodzimiersko-brzeska (część brzeska) w XVIII w.*, Siedlce 2013, s. 25–27.

³ J. Maroszek, *Monografia miasta i gminy Supraśl*, Supraśl 2013, s. 209. Tekst wspomnianej bulli został opublikowany w *Акты издаваемые Виленскою Археологическою комиссією* [dalej: AWAK], t. 16, Вильна 1889, s. 257–263.

Tabela 1. Struktura dekanalna parafii diecezji supraskiej po 1797 r. (na tle struktury przed 1795 r.)

Dekanat w diecezji supraskiej	Parafie należące do dekanatu	Diecezja przed 1795 r.	Dekanat przed 1795 r.
białostocki	<i>Dojlidy*</i> z filią Białostok	metropolitarna	podlaski
	<i>Choroszcz</i>	metropolitarna	podlaski
	<i>Fasty</i>	metropolitarna	podlaski
	<i>Gródek</i>	metropolitarna	podlaski
	<i>Knyszyn</i>	metropolitarna	podlaski
	<i>Kožany</i>	metropolitarna	podlaski
	<i>Nowa Wola</i>	metropolitarna	podlaski
	<i>Potoka</i>	metropolitarna	podlaski
	<i>Puchły</i>	metropolitarna	podlaski
	<i>Ryboły</i>	metropolitarna	podlaski
	<i>Suraż</i>	metropolitarna	podlaski
	<i>Topilec</i>	metropolitarna	podlaski
	<i>Topolany</i>	metropolitarna	podlaski
	<i>Tykocin</i>	metropolitarna	podlaski
	<i>Wasilków</i>	metropolitarna	podlaski
bielski	Bielsk Podlaski – Narodzenia NMP	włodz.-brzeska**	bielski
	Bielsk Podlaski – Objawienia Pańskiego	włodz.-brzeska	bielski
	Bielsk Podlaski – Świętej Trójcy	włodz.-brzeska	bielski
	Bielsk Podlaski – Zmartwychwstania Pańskiego	włodz.-brzeska	bielski
	Czyże	włodz.-brzeska	bielski
	Dubicze Cerkiewne	włodz.-brzeska	bielski
	Hryniewicze	włodz.-brzeska	bielski
	Klejniki	włodz.-brzeska	bielski
	Kleszczele – św. Jerzego Męczennika	włodz.-brzeska	bielski
	Kleszczele – św. Mikołaja	włodz.-brzeska	bielski
	Łosinka	włodz.-brzeska	bielski
	Narew	włodz.-brzeska	bielski
	Nowo Berezowo	włodz.-brzeska	bielski
	Orla	włodz.-brzeska	bielski
	Pasynki	włodz.-brzeska	bielski
	Podbiele	włodz.-brzeska	bielski
	Rajsk	włodz.-brzeska	bielski
	Stary Kornin	włodz.-brzeska	bielski
	Szczyty-Dzięciołowo	włodz.-brzeska	bielski
	Trześcianka	metropolitarna	podlaski
Wólka Wyganowska	włodz.-brzeska	bielski	

drohicki	Drohiczyn	włodz.-brzeska	drohicki
	Andryjanki	włodz.-brzeska	bielski
	Bočki	włodz.-brzeska	bielski
	Brańsk	włodz.-brzeska	bielski
	Ciechanowiec	włodz.-brzeska	drohicki
	Czarna Cerkiewna	włodz.-brzeska	drohicki
	Grodzisk	włodz.-brzeska	drohicki
	Hodyszewo	włodz.-brzeska	bielski
	Kośna	włodz.-brzeska	bielski
	Malesze	włodz.-brzeska	bielski
	Mielnik – Narodzenia NMP	włodz.-brzeska	mielnicki
	Mielnik – Zmartwychwstania Pańskiego	włodz.-brzeska	mielnicki
	Narajki	włodz.-brzeska	drohicki
	Siemiatycze	włodz.-brzeska	drohicki
	Wysokie Mazowieckie	włodz.-brzeska	bielski
	Żerczyce	włodz.-brzeska	drohicki
Żurobice	włodz.-brzeska	drohicki	
nowodworski	<i>Nowy Dwór</i>	metropolitarna	grodzieński
	Augustów	metropolitarna	grodzieński
	<i>Bala</i>	metropolitarna	grodzieński
	<i>Hołynka</i>	metropolitarna	grodzieński
	<i>Jaczno</i>	metropolitarna	grodzieński
	<i>Jurowłany</i>	metropolitarna	grodzieński
	<i>Kuźnica</i>	metropolitarna	grodzieński
	<i>Lipsk</i>	metropolitarna	grodzieński
	<i>Łabno</i>	metropolitarna	grodzieński
	<i>Ostrów</i>	metropolitarna	grodzieński
	<i>Perstuń</i>	metropolitarna	grodzieński
	<i>Rygałówka</i>	metropolitarna	grodzieński
	<i>Samogród</i>	metropolitarna	grodzieński
	<i>Siderka</i>	metropolitarna	grodzieński
	<i>Sopoćkinie</i>	metropolitarna	grodzieński

* Kursywą wyróżnione parafie, które w okresie przedrozbiorowym znajdowały się poza granicami województwa podlaskiego i stanowiły część powiatu grodzieńskiego.

** Skrół włodz.-brzeska oznacza diecezję włodziemsko-brzeską.

Źródło: Wizytacje cerkwi unickich dekanatu nowodworskiego diecezji supraskiej 1804 roku, oprac. P. Borowik, G. Ryzewski, Białystok 2009 (z poprawkami własnymi⁴); LVIA, f. 634, ap. 1, nr 59, 60.

⁴ Dodano m.in. cerkiew w Grodzisku (Butlerskim) do dekanatu drohickiego, gdyż pojawia się w wizytacji z 1804 r. Przeniesiono także cerkiew w Ostrowie z dekanatu białostockiego do nowodworskiego.

W okresie przedrozbiorowym należała ona do dekanatu grodzieńskiego, o czym świadczą wizytacje z 1696 i 1736–1737 r.⁵ Można również zauważyć, że nowy podział dekanalny uwzględnił dawną granicę między diecezją metropolitarną i włodzi-miersko-brzeską. Parafie z tej pierwszej diecezji zostały włączone do dekanatów białostockiego i nowodworskiego, z drugiej do dekanatów bielskiego i drohickiego. Jedynym wyjątkiem była przynależność parafii w Trześciance, która naruszyła tę zasadę (przed rozbiorami była to część dekanatu podlaskiego diecezji metropolitarnej, a po 1797 r. włączono ją do dekanatu bielskiego).

Przeprowadzona reforma nie uwzględniła jednak starych granic między dekanatami w południowej części Podlasia. W okresie przedrozbiorowym istniały już dekanaty bielski i drohicki, ale organizując nową strukturę, nie zachowano dawnych podziałów. Parafie w Andryjankach, Boćkach, Brańsku, Hodyszewie, Maleszach i Wysokiem Mazowieckiem, które przed rozbiorami były częścią dekanatu bielskiego, po 1797 r. włączono do dekanatu drohickiego. Zupełnie odwrotna sytuacja wystąpiła na obszarze północnego Podlasia. Analiza danych z wizytacji dekanatu grodzieńskiego z lat 1736–1737 oraz dekanatu podlaskiego z 1773 r.⁶ pokazała, że granice dekanatów zostały zachowane (pomijam parafie, które objął zabór rosyjski, np. Jałówkę). Zmieniły się tak naprawdę jedynie ich nazwy: podlaski na białostocki, a grodzieński na nowodworski. W tym drugim wypadku jest to w pełni zrozumiałe, gdyż Grodno znalazło się w zaborze rosyjskim.

Należy tu wspomnieć o parafii w Tykocinie, gdyż w literaturze prowadzono spory

odnośnie do jej przynależności dekanalnej. Uważano ją albo za należącą do dekanatu grodzieńskiego⁷, albo do podlaskiego⁸. Nie podlega jednak dyskusji, że parafia ta wchodziła w skład dekanatu podlaskiego diecezji metropolitarnej. Wskazuje na to chociażby brak jej w wizytacjach dekanatu grodzieńskiego z lat 1696 i 1736/1737 oraz położenie geograficzne, gdyż usytuowane na północ od niej parafie w Knyshynie i Boguszewie należały właśnie do dekanatu podlaskiego. Co prawda nie odnotowano cerkwi tykocińskiej w wizytacji dekanatu podlaskiego z 1773 r., ale mogło to wynikać z faktu, że czasowo parafia mogła nie funkcjonować. Wiadomo, że w 1777 r. wystawiono nową świątynię, może więc poprzednia uległa zniszczeniu. Parafia w Tykocinie była bardzo niewielka, gdyż w 1804 r. należało do niej zaledwie 36 wiernych, z czego aż 30 to mężczyźni⁹. Innym możliwym powodem mógł być fakt prowadzenia jej jeszcze od XVII w. przez bazylianów z Supraśla.

Dzieje nowo powstałej diecezji supraskiej nie był długie. Wybuch wojny prusko-francuskiej i klęska Prus doprowadziły do przejęcia w 1807 r. dużej części dawnego województwa podlaskiego przez Rosję (obwód białostocki), a części przez nowo utworzone Księstwo Warszawskie. Już w 1809 r. diecezja supraska została zlikwidowana, a jej parafie podporządkowano diecezji brzeskiej¹⁰.

Losy parafii, które w 1807 r. znalazły się na terenie Księstwa Warszawskiego były znacznie bardziej skomplikowane. 29 sierpnia tego roku zapadła decyzja, że w związku z brakiem hierarchii unickiej

⁷ J. Maroszek, *Dziedzictwo unii kościelnej w krajobrazie kulturowym Podlasia, 1596–1996*, Białystok 1996, s. 42.

⁸ W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku. Struktury administracyjne*, Lublin 1998, s. 82–95.

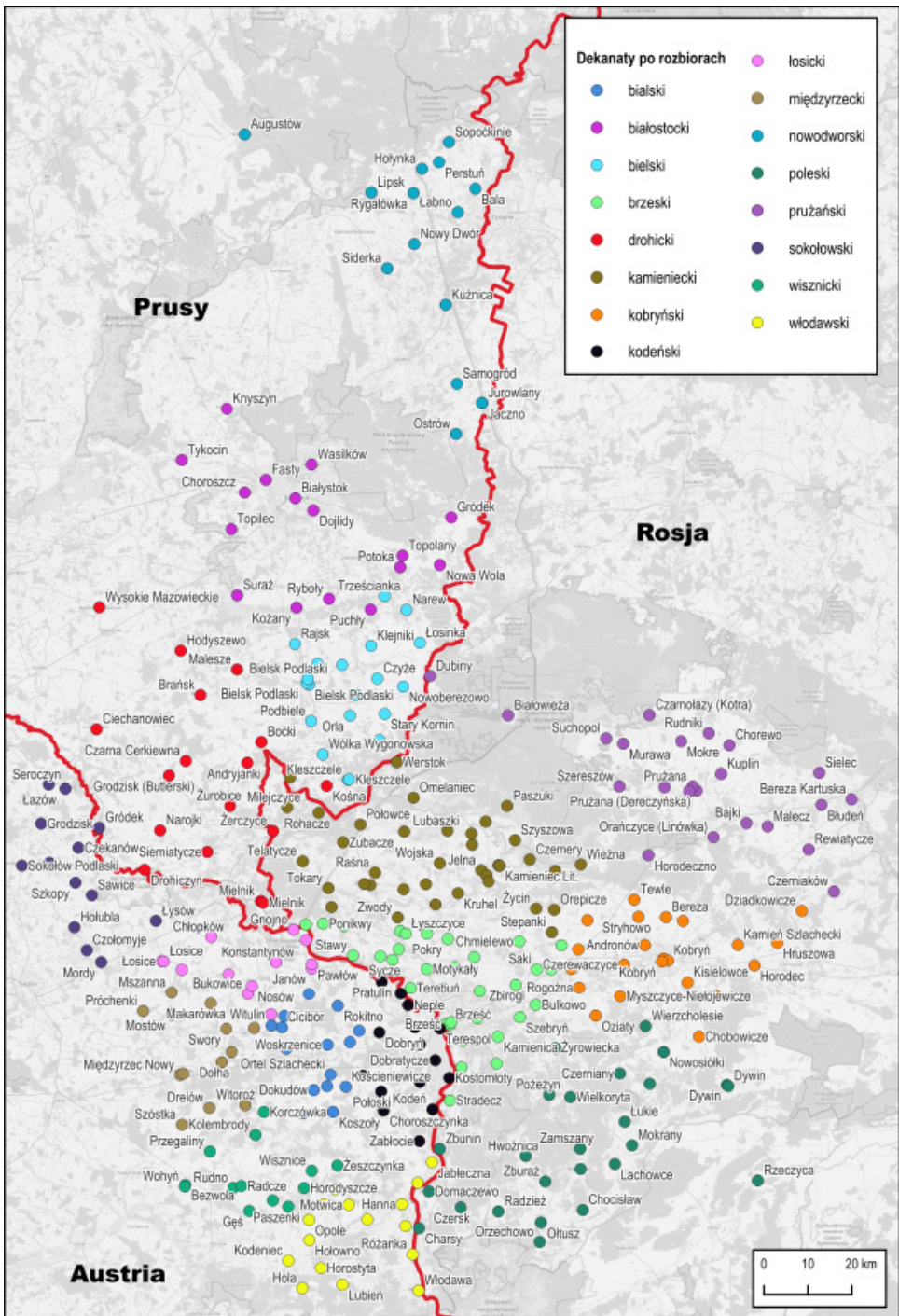
⁹ LVIA, f. 634, ap. 1, nr 60, s. 89–93.

¹⁰ A.M. Kułak, „Unickie cerkwie drewniane na Podlasiu 1596–1875. Przemiany w architekturze i wyposażeniu wnętrza”, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem dr. hab. Jakuba Sito, prof. IS PAN, Warszawa 2020, s. 32; I. Matus, *Schylek unii i proces restytucji prawosławia w obwodzie białostockim w latach 30. XIX wieku*, Białystok 2013, s. 58.

⁵ Уніяцкія цэрквы Вялікага княства Літоўскага XVII ст. Матэрыялы генэральных візітацый, вуд. Д. Лісейчыкаў, Мінск 2021, s. 232; Vilniaus universiteto bibliotekos [dalej: VUB], F5-F–32443, k. 42–42v.

⁶ *Księga wizyty dziekańskiej dekanatu podlaskiego przeze mnie księdza Bazylego Benedykta Guttorskiego dziekana podlaskiego, plebana gołniewskiego w roku 1773 miesiąca Novembra dnia 17 iuxta vetus kalendarza sporządzona*, oprac. J. Maroszek, W. Wilczewski, Białystok 1996.

Mapa 1. Dekanaty Kościoła unickiego na Podlasiu i w dawnym powiecie brzeskim na przełomie XVIII i XIX w.
 Źródło: oprac. własne; oprac. kartograficzne: Tomasz Panecki

na obszarze państwa nadzór nad parafiami w Hodyszewie, Tykocinie oraz Wysockiem Mazowieckiem zostanie przekazany rzymskokatolickiemu biskupowi nominatowi wigierskiemu Janowi Gołaszewskiemu. Jednak już niecałe trzy tygodnie później (17 września) przekazano mu nadzór nad wszystkimi parafiami unickimi w granicach Księstwa Warszawskiego. Obok wspomnianych powyżej były to parafie w Augustowie, Bali, Hołyncie, Lipsku, Łabnie, Perstuniu, Rygałowce i Sopoćkiniach. Biskup Gołaszewski przekształcił je najpierw w odrębny dekanat, a później w surogację ruską, nazywaną również tykocińską¹¹.

Sytuację tych parafii zmieniło przyłączenie w 1809 r. do Księstwa Warszawskiego trzeciego zaboru austriackiego wraz z okolicami Zamościa i Tarnobrodu, co spowodowało, że na terenie Księstwa znalazła się unicka diecezja chełmska ze stolicą w Chełmie. Na mocy decyzji ministra spraw wewnętrznych z 7 marca 1811 r. ostatecznie podporządkowano jej wszystkie parafie unickie należące do surogacji ruskiej i taki stan rzeczy przetrwał w kolejnych latach, także na terenie Królestwa Polskiego (Kongresowego)¹².

Zabór rosyjski

Największa część dawnej brzeskiej części diecezji włodzimiersko-brzeskiej znalazła się pod panowaniem Rosji; dotyczyło to również obu stolic diecezji (Włodzimierza i Brześcia). Władze rosyjskie jednak szybko zlikwidowały dawną strukturę Kościoła unickiego, w tym i wspomnianą diecezję. Już we wrześniu 1795 r. wszystkie unickie parafie i monasterie z obszarów dawnej Rzeczypospolitej przyłączonych do Rosji zostały przekazane pod władzę diecezji białoruskiej z siedzibą w Połocku¹³. Taki stan rzeczy nie trwał jednak długo, śmierć

Katarzyny II i objęcie tronu przez Pawła I spowodowały złagodzenie polityki wobec unitów. W kwietniu 1797 r. nowy car zreorganizował sieć diecezjalną i zezwolił na utworzenie diecezji brzeskiej¹⁴. Miała już ona znacznie szersze granice niż dawna przedrozbiorowa jednostka administracji kościelnej, gdyż obejmowała m.in. gubernie grodzieńską, kurlandzką, mińską oraz wileńską. Stolica Apostolska zaakceptowała tę reformę na mocy bulli *Maximis undique* z 15 listopada 1798 r.¹⁵

Znacznie mniejsze zmiany na obszarze Podlasia i powiatu brzeskiego, które znalazły się po rozbiorach w granicach Rosji, nastąpiły w przypadku struktur dekanalnych. Inaczej niż w zaborze pruskim, gdzie władze musiały znaleźć rozwiązania dla nowego wyznania, które wcześniej nie funkcjonowało w tym państwie, czy austriackim, gdzie należało dostosować struktury dekanalne do nowej rzeczywistości, w zaborze rosyjskim ingerencje nie były aż tak potrzebne. Z obszaru dawnej brzeskiej części diecezji włodzimiersko-brzeskiej aż cztery dekanaty znalazły się w granicach Rosji w całości (kamieniecki, kobryński, prużański i poleski). Ich granice zostały zachowane z niewielkimi tylko zmianami w stosunku do okresu przedrozbiorowego.

Za wyjątek można uznać dekanat brzeski, którego zachodnia część znalazła się w granicach austriackiej Galicji Zachodniej (łącznie 18 parafii: Bubel, Dobratycze, Dobryń, Janów Podlaski, Kobylany, Kodeń, Kopytów, Koroszczyn, Kostomłoty, Krzyczew, Neple, Pawłów, Pratulín, Rudno, Terespol, Wisznice, Zabłocie, Żeszczynka). Dodatkowo z dekanatu brzeskiego zostały wyłączone parafie w Stepankach, Wyganowie (Wahanowie) z jej filią w Wysockiem Litewskim oraz w Zubaczach, które zostały przeniesione do dekanatu kamienieckiego. Terytorium dekanatu brzeskiego

¹¹ A. Gil, *Chełmska diecezja unicka 1596–1810. Dzieje i organizacja*, Lublin 2005, s. 179.

¹² Tamże, s. 180.

¹³ AWAK, t. 16, s. 12–13.

¹⁴ M. Radwan, *Carat wobec Kościoła greckokatolickiego w zaborze rosyjskim 1796–1839*, Lublin 2004, s. 35.

¹⁵ P. Ślaza, *Filip Felicjan Szumborski (1711–1851), greckokatolicki biskup chełmski*, Białystok 2014, s. 42.

zostało z kolei powiększone o dwie parafie, które przed rozbiorami należały do dekanatu mielnickiego: Krynki i Ponikwy. Należy tu podkreślić, że pod względem administracji państwowej obie były częścią powiatu brzeskiego, stąd po 1795 r. zostały oddzielone granicą od Mielnika. Ponadto, w bliżej nieznanych okolicznościach, w składzie dekanatu brzeskiego znalazły się parafia w Bulkowie, wcześniej należąca do dekanatu poleskiego, oraz parafia w Wołczynie, jeszcze w połowie XVIII w. wzmiankowana jako część dekanatu kamienieckiego. Po tych wszystkich zmianach dekanat brzeski zmniejszył się z 58 parafii według stanu na 1795 r.¹⁶ do 32 parafii ok. 1800 r., jak wynika z niedatowanego spisu duchownych¹⁷. Dokładne zestawienie listy parafii wchodzących w skład dekanatu zawiera tabela 2.

Tabela 2. Parafie dekanatu brzeskiego około 1800 r.

Parafia	Dekanat przed 1795 r.	Dekanat po 1795 r.
Brześć – św. Michała Archanioła	brzeski	brzeski
Brześć – św. Mikołaja*	brzeski	brzeski
Brześć – św. Trójcy	brzeski	brzeski
Bulkowo	poleski	brzeski
Chmielewo	brzeski	brzeski
Czarnawczyce	brzeski	brzeski
Czernie	brzeski	brzeski
Gierszonowice	brzeski	brzeski
Kamienica Biskupia	brzeski	brzeski

¹⁶ A. Buczyło, *Sieć parafialna Kościoła unickiego na terenie brzeskiej części diecezji włodzimiersko-brzeskiej w latach 1596–1795*, Warszawa [w druku].

¹⁷ VUB, F5-A35–6638. Według inwentarza bibliotecznego jest to spis z XVIII w., ale nie podlega dyskusji, że został sporządzony już po 1795 r. o czym świadczy wystąpienie w nim Antoniego Masiukiewicza wpisanego jako paroch skokowski. Parafię z Klejnik do Skoków przeniesiono w 1796 r., В. Мароз, *Духовныя асяродкі Скокаў ў кантэксце мясцовай канфесійнай гісторыі*, в: Юльян Урсын Нямецвіч. *Асоба ў кантэксце часу. Да 250-годдзя з дня нараджэння*, ред. Л.М. Несцяручук, Брест 2008, s. 189.

Kamienica Żyrowiecka	brzeski	brzeski
Kosicze	brzeski	brzeski
Krynki	mielnicki	brzeski
Kustyń	brzeski	brzeski
Łuszczycze	brzeski	brzeski
Motykały	brzeski	brzeski
Myszycze	brzeski	brzeski
Ostromezczew	brzeski	brzeski
Pokry	brzeski	brzeski
Ponikwy	mielnicki	brzeski
Przyłuki	brzeski	brzeski
Saki	brzeski	brzeski
Siechnowice	brzeski	brzeski
Skoki	brzeski	brzeski
Stawy	brzeski	brzeski
Stradecz	brzeski	brzeski
Sycze	brzeski	brzeski
Szczytniki	brzeski	brzeski
Szebryń	brzeski	brzeski
Terebuń	brzeski	brzeski
Wielamowice	brzeski	brzeski
Wistycze	brzeski	brzeski
Wołczyn	kamieniecki	brzeski
Zbirogi	brzeski	brzeski

* Brzeska cerkiew św. Mikołaja pełniła funkcję świątyni katedralnej i nie miała stałego duchownego rezydującego przy niej w funkcji prezbitera, stąd we wspomnianym tu spisie jej nie ma.

Źródło: VUB, F5-A35–6638.

Granice dekanatu poleskiego zostały nawet powiększone w stosunku do okresu sprzed 1795 r. o parafie z dawnego dekanatu włodawskiego, które leżały na prawym brzegu Bugu: Charsy, Czersk, Ołtusz, Orzechowo i Radzież. Do dekanatu brzeskiego przeniesiono jednak, jak już wspomniano wyżej, parafię w Bulkowie.

Zmiany te potwierdza wykaz parafii tego dekanatu sporządzony w 1800 r.¹⁸ Dodatkowo dekanat poleski powiększył się o parafię w Domaczewie ufundowaną 4 maja 1798 r.¹⁹ Jej genezy również należy szukać w zmianach wynikających z upadku Rzeczypospolitej, gdyż przed 1795 r. Domaczewo należało do okręgu parafialnego w Sławatyczach, ale te po trzecim rozbiore znalazły się w zaborze austriackim. Sytuację tę potwierdza treść dokumentu z 5 czerwca 1796 r. skierowanego do duchowieństwa dekanatu, wydanego przez biskupa brzeskiego i koadiutora włodzimierskiego Arseniusza Główniewskiego, w którym informuje on, że na mocy swojego wcześniejszego dokumentu nadał prawo do odprawiania liturgii w istniejącej kaplicy w Domaczewie, z wyłączeniem głównych świąt, na które mieszkańcy wsi mieli uczęszczać do cerkwi w Sławatyczach²⁰. W związku ze znalezieniem się Sławatycz za granicą, biskup dodatkowo zezwalał na odprawianie tam regularnych nabożeństw przez okres trzech lat, zaznaczając jednak, że mieszkańcy Domaczewa nadal powinni uznawać cerkiew sławatycką za swoją parafialną²¹. Zestawienie parafii dekanatu poleskiego w 1800 r. zawiera tabela 3.

W dekanacie kamienieckim liczba zmian w stosunku do okresu przedrozbiorowego była niewielka. Dokładny skład dekanatu kamienieckiego możemy poznać dzięki zachowanej wizytacji z 1802 r.²² W świetle tego dokumentu do dekanatu należały następujące parafie: Barszczewo, Cerkowniki

Tabela 3. Parafie dekanatu poleskiego w 1800 r.

Parafia	Dekanat przed 1795 r.	Dekanat po 1795 r.
Charsy	włodawski	poleski
Chocisław	poleski	poleski
Czerniany	poleski	poleski
Czersk	włodawski	poleski
Domaczewo	jako parafia nie istniała przed 1795 r.	poleski
Doropijewicze	poleski	poleski
Dywin – Narodzenia NMP	poleski	poleski
Dywin – św. Praksedy	poleski	poleski
Hwoźnica	poleski	poleski
Lachowce	poleski	poleski
Łukie	poleski	poleski
Małoryta	poleski	poleski
Mokrany	poleski	poleski
Nowosiółki	poleski	poleski
Ołtusz	włodawski	poleski
Orzechowo	włodawski	poleski
Pożeżyn	poleski	poleski
Radwanicze	poleski	poleski
Radzież	włodawski	poleski
Rzeczyca	poleski	poleski
Wielkoryta	poleski	poleski
Wierzcholesie	poleski	poleski
Zamszany	poleski	poleski
Zbunin	poleski	poleski
Zburaż	poleski	poleski

Źródło: LVIA, f. 634, ap. 3, nr 156, k. 1–2v.

(Szostakowo), Chodosy, Czemyry, Dmitrowicze, Horodyszczce (Hołowczyce), Jelna, Jelna Mała, Kamieniec Litewski – trzy parafie: Narodzenia Pańskiego, św. Symeona Słupnika oraz Zmartwychwstania

¹⁸ LVIA, f. 634, ap. 3, nr 156, k. 2.

¹⁹ Kopia przywileju fundacyjnego znajduje się w APL, Akta parafii greckokatolickiej w Sławatyczach, sygn. 3, k. 8–8v.; Prezenta dla pierwszego kapłana tej cerkwi Joachima Karpowicza, Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłów, dz. VIII, sygn. 69, s. 1–3.

²⁰ Arseniusz Główniewski użył takiej tytułatury w swym liście. Trzeba jednak podkreślić, że formalnie są to funkcje, które miał przed rozbiorem, bo w chwili wystawienia dokumentu diecezja włodzimiersko-brzeska była zlikwidowana. Po reaktywacji biskupstwa brzeskiego rzeczywiście objął tę funkcję. Zmarł w maju 1798 r., D. Wereda, *Biskupi unickiej metropolii kijowskiej w XVIII wieku*, Siedlce–Lublin 2013, s. 184, 339.

²¹ APL, Akta parafii greckokatolickiej w Sławatyczach, sygn. 3, k. 7–7v.

²² LVIA, f. 634, ap. 1, nr 57.

Pańskiego, Kruhel, Lubaszki, Milejczyce, Omelaniec, Orepicze, Paszuki, Połowce, Pużyce, Radość, Raśna, Rohacze, Rzeczyca, Sasiny, Stepanki, Szyszowa, Telatycze, Tokary, Trościanica, Werstok, Wierzchowice, Wieżna, Wojska, Wygnanów wraz z Wysokiem Litewskim, Zubacze, Zwody oraz Życin. Jak wspomniano wcześniej, w stosunku do okresu sprzed 1795 r. dołączone zostały parafie w Wygnanowie i jej filia w Wysokiem Litewskim oraz parafie w Stepankach i Zubaczach, które wcześniej były w dekanacie brzeskim. Rozbiory doprowadziły także do zmiany podporządkowania cerkwi w Werstoku. Świątynia pw. Podwyższenia Krzyża Św. była ufundowana w 1766 r. przez podkomorzego wiskiego Józefa Wilczewskiego i od początku miała status cerkwi filialnej parafii w Dubiczach Cerkiewnych, z obowiązkiem utrzymywania tam samodzielnego wikariusza i wyznaczonym okręgiem parafialnym²³. Taki status istniał aż do rozbiorów, gdy obie świątynie zostały rozdzielone granicą: cerkiew dubicka znalazła się w zaborze pruskim, a werstocka w zaborze rosyjskim. Sprawujący obowiązki duszpasterskie w 1802 r. wikariusz Andrzej Konachowicz zgłosił wizytatorowi Antoniemu Tupalskiemu, że mimo wsparcia od kołatorów ma za małe dochody i nie może się utrzymać. W związku z tym wizytator wydał decyzję, że cerkiew werstocka zostanie podporządkowana cerkwi w Omelańcu „dopóki fundusz na parocha uczynionym nie będzie”²⁴.

Warte odnotowania jest również ufundowanie na terenie dekanatu nowej cerkwi filialnej, podporządkowanej parafii w Dmitrowiczach. Przywilej fundacyjny cerkwi w Dąbrowie został wystawiony przez generała Jana Dunina 7 września 1799 r. Również została ona opisana w wizytacji z 1802 r.²⁵

²³ *Акты издаваемые Археологическою комиссією высочайше учрежденною въ Вильнѣ*, t. 2, Вильна 1867, s. 92–99.

²⁴ LVIA, f. 634, ap. 1, nr 57, k. 120v.

²⁵ Tamże, k. 137–139.

W całości niezmienionej postaci pozostał dekanat kobryński. Jego strukturę możemy poznać dokładnie dzięki zachowanej wizytacji z 1802 r.²⁶ W jego składzie były: Andronowo, Bereza, Błoty Wielkie, Chobowicze, Czerewaczyce, Dziadkowicze, Horbanka, Horodec, Hruszowa, Kamień Szlachecki, Kisielowce, Kobryń – trzy parafie: św. Mikołaja, Narodzenia NMP oraz św. św. Apostołów Piotra i Pawła, Maciejowicze, Myszczyce-Niełojewicze, Oziaty, Rogoźna, Stryhowo, Tewle, Wieżki i Zdzitów. Pokrywa się to niemal całkowicie z danymi pochodzącymi z wizytacji dekanatu kobryńskiego z 1784 r.²⁷ W tych drugich brakuje jedynie opisów cerkwi kobryńskiej św. św. Apostołów Piotra i Pawła oraz czerewaczyckiej. Ich przynależność dekanalna nie podlega jednak dyskusji. Pierwsza z powodów geograficznych (trudno wyobrazić sobie sytuację, by parafia kobryńska podlegała innemu dekanatowi niż kobryński), dodatkowo jako przynależna do dekanatu kobryńskiego jest wzmiankowana w 1759 r.²⁸ Brak Czerewaczczyk wynikał z faktu, że wizytacja z 1784 r. była dziekańska, a dziekanem był wtedy właśnie paroch czerewaczycki Ignacy Konarzewski²⁹. Nie mógł on więc dokonać wizytacji parafii, którą sam zarządzał.

Znacznie więcej problemów powoduje próba rekonstrukcji składu dekanatu prużańskiego. Nie są znane żadne wizytacje z przełomu XVIII i XIX w. pozwalające na łatwą rekonstrukcję jego składu. Co więcej, dla dekanatu prużańskiego nie ma nawet żadnych wizytacji z drugiej połowy XVIII w., nie licząc wizytacji generalnej z 1759 r.³⁰ i na niej musimy się oprzeć przy rekonstrukcji. W 1759 r. do dekanatu prużańskiego należały parafie: Bereza Kartuska, Błudeń, Chorewo, Czarnołazy (Kotra), Czerniaków, Kuplin, Malecz, Mokre,

²⁶ LVIA, f. 634, ap. 1, nr 56.

²⁷ LVIA, f. 634, ap. 1, nr 52.

²⁸ LVIA, f. 634, ap. 1, nr 48, s. 95–97.

²⁹ LVIA, f. 634, ap. 3, nr 401, s. 580.

³⁰ LVIA, f. 634, ap. 1, nr 48, s. 1–93.

Murawa, Orańczyce (Linówka), Prużana – Narodzenia NMP, Prużana (Dereczyńska) – św. Prakseidy Męczenniczki, Prużana – Przemienienia Pańskiego, Rewiatycze, Sielec – Opieki NMP, Sielec – Wniebowzięcia NMP, Suchopol, Szereszów, Zababie i Zosimowicze. Do 1795 r. ten stan się nieco zmienił: przed 1775 r. doszło do połączenia parafii w Sielcu i główna została cerkiew Opieki NMP³¹.

Wobec braku wizytacji bezcenny wydaje się list sporządzony na kongregacji dekanatu prużańskiego w 1800 r. Duchowni wystosowali wtedy do biskupa brzeskiego Józefa Bułhaka pismo z poparciem dla Bazylego Markiewicza, syna kapłańskiego z Dubin, starającego się o wstąpienie do seminarium w Ławryszowie. Na liście podpisali się: wicedziekan prużański i paroch z Malcza Jan Grudziński, egzaminator dekanatu, paroch z Mokrego i administrator Horodeczna Jan Konarzewski, instruktor dekanatu prużańskiego i paroch z Chorewa Aleksander Kunicki, paroch z parafii Przemienienia Pańskiego w Prużanie Józef Suszyński, instygator dekanatu i koadiutor z Błudna Józef Chocianowski, paroch z Rudnik Jan Makowelski, paroch z Kuplina Paweł Chocianowski, paroch z Bajków Antoni Sołtanowicz, paroch z Czarnołoż Potapiusz Hryniewicz, paroch z Czerniakowa Piotr Skabałanowicz, administrator z Zosimowicz Stefan Sawiński, administrator parafii dereczyńskiej prużańskiej Mikołaj Buczyński, administrator z Murawy Grzegorz Bratkowski, wikary z Mokrego Trofiliusz Skabałanowicz, wikary z Szereszowa Michał Rajkiewicz, wikary z Rewiatycz Ignacy Szudrewicz oraz wikary z Suchopola Wincenty Chocewicz³². Widać więc, że stan dekanatu pokrywał się z okresem wcześniejszym. Pojawiają się tam dwie nazwy parafii, które nie występowały wcześniej: Bajki oraz Rudniki.

Tę pierwszą zaczęto fundować jeszcze w okresie przedrozbiorowym. Jej akt fundacyjny został wystawiony 27 czerwca 1793 r. przez Michała z Wersoka i Sołodzieniewa oraz Annę z Konopic z Grabowskich Lewkowiczów, cześników brasławskich³³. Ostatecznie jednak do utworzenia nowej parafii przed rozbiorami nie doszło, gdyż nie ma jej w rejestrze taryfy zsyпки zbożowej z przełomu 1795/1796 r.³⁴ Proces fundacyjny musiał być jednak wkrótce doprowadzony do końca i dekanat powiększył się o nową parafię.

Jeżeli chodzi o parafię w Rudnikach, to jej geneza również jest skomplikowana. Początkowo była to kaplica w obrębie parafii Zababie o nieustalonej dotychczas dacie fundacji. Pierwsze wpisy świadczące o jej istnieniu pochodzą z ksiąg metrykalnych cerkwi zababskiej z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XVIII w. i pewnie okres jej fundacji należy wyznaczyć na połowę XVIII w.³⁵ Pojawienie się parocha z Rudnik w 1800 r. wskazuje, że doszło do translokacji siedziby parafii z Zababia do Rudnik, gdyż parafii Zababiu nie jest wymieniona ani w 1800, ani w 1804 r. Na pewno przeniesienie nastąpiło już po rozbiorach, gdyż jeszcze w rejestrze taryfy zsyпки zbożowej z przełomu 1795/1796 r. jest wzmiankowana plebania unicka w Zababiu, a brak rudnickiej³⁶.

Oczywiście należy z całą pewnością założyć, że list spisany podczas kongregacji dekanatu prużańskiego może być źródłem niekompletnym do analizy składu

³³ Wspomniany fundusz został oblatowany w księgach grodzkich brzeskich 15/26 września 1795 r., Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, f. 1741, opis 1, sprawa 32, k. 687–694, 735–737.

³⁴ LVIA, f. 11, ap. 1, nr 741, k. 48v. Tym samym prostuję swój błąd, który zrobiłem w artykule *Cerkwie unickie dekanatu prużańskiego w XVIII wieku*, w: *Inter Regnum et Ducatum. Studia ofiarowane Profesorowi Janowi Tęgowskiemu w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, red. P. Guzowski, M. Liedke, K. Boroda, Białystok 2018, s. 71. Uznałem tam, że parafia w Bajkach rozpoczęła funkcjonowanie jeszcze przed upadkiem Rzeczypospolitej. Odnaleziona taryfa zsyпки zbożowej wskazuje jednak, że nastąpiło to już po rozbiorach.

³⁵ D. Wereda, *Unicka dieceza włodzimiersko-brzeska*, s. 46.

³⁶ LVIA, f. 11, ap. 1, nr 741, k. 82v.

³¹ Świadczy o tym zapis z taryfy podymnego powiatu brzeskiego z 1775 r., gdzie wspomniano o jednej plebanii sieleckiej, LVIA, f. 11, ap. 1, nr 1511, k. 58v.

³² LVIA, f. 605, ap. 1, nr 125, k. 2–2v.

dekanatu. W czasie kongregacji mogło nie być wszystkich duchownych, nieobecnych np. z powodu choroby. Potwierdza to spis parafii diecezji brzeskiej z 1804 r., wydany przez Mariana Radwana. Został on sporządzony co prawda według podziałów administracji państwowej (na gubernie i powiaty), a nie kościelnej, co sprawia, że jest nieprzydatny do rekonstrukcji podziałów dekanalnych, ale analizując listę parafii z powiatu prużańskiego i porównując ją z danymi z XVIII w. oraz prezentowaną tu listą można wykryć brakujące parafie z tego dekanatu³⁷. Widać, że na kongregacji brakowało na pewno duchownych z Berezy Kartuskiej, Orańczyc, Prużany z par. Narodzenia NMP i z Sielca. Ze spisu z 1804 r. można wywnioskować, że doszło też do usamodzielnienia się cerkwi w Horodecznie³⁸. W 1800 r. jej administratorem był Jan Konarzewski, paroch mokrzański. W 1804 r. jest on wymieniony w Horodecznie, a jako paroch w Mokrem wspomniany jest Trofiliusz Skabałanowicz, który w 1800 r. był tam wikarym. Wiadomo także, że w 1797 r. została ufundowana parafia w Białowieży³⁹, która z racji położenia geograficznego też na pewno podlegała dekanatowi prużańskiemu i jej przedstawiciela również nie było na kongregacji. Ze zrozumiałych powodów na liście zabrakło także podpisu parocha z Dubin (list dotyczył przeciw jego syna). Ostatecznie w początkach XIX w. w skład dekanatu prużańskiego wchodziłyby parafie w Bajkach, Berezie Kartuskiej, Białowieży, Błudnie, Chorewie, Czarnołązach, Czerniakowie, Dubinach, Horodecznie, Kuplinie, Malczu, Mokrem, Murawie, Orańczycach, Prużanie – Narodzenia NMP, św. Praksedy Męczenniczki (dereczyńska) oraz Przemienienia Pańskiego,

³⁷ M. Radwan, *Kościół greckokatolicki w zaborze rosyjskim około 1803 roku*, Lublin 2003, s. 98–100.

³⁸ Tamże, s. 99.

³⁹ Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka, F264–182. Za informację o tym dokumencie chciałbym serdecznie podziękować Bogumile Jędrzejewskiej.

Rewiatyczach, Rudnikach, Sielcu, Suchopolu, Szereszowie, i Zosimowiczach.

Zabór austriacki

Austria po trzecim rozbiórze Rzeczypospolitej przyłączyła południową część województwa podlaskiego, leżącą na lewym brzegu Bugu (fragmenty ziemi drohickiej i mielnickiej), oraz zachodnią część ziemi brzeskiej. Mimo że spośród wszystkich zaborców Austriakom przypadła najmniejsza część omawianego obszaru, to posiadała ona dobrze rozwiniętą sieć parafii unickich. Przed 1795 r. cały ten obszar należał do brzeskiej części diecezji włodzimiersko-brzeskiej⁴⁰. W granicach zaboru austriackiego znalazły się: cały dekanat biański (29 parafii), niemal cały mielnicki (22 parafie; bez dwóch parafii w Mielniku, które znalazły się w Prusach) oraz części włodawskiego (15 parafii; bez 5 parafii, które znalazły się w zaborze rosyjskim), drohickiego (13 parafii) oraz brzeskiego (18 parafii). W sumie było to więc 97 parafii unickich.

Podobnie jak na obszarach pod panowaniem pozostałych państw zaborczych, także tutaj pojawił się problem z organizacją administracji cerkiewnej. Brześć – stanowiący dla tych parafii centrum diecezji (w źródłach z XVIII w. konsekwentnie stosowany jest termin „diecezja brzeska”) – znajdował się już w zaborze rosyjskim. Mimo to władze austriackie tolerowały dalsze używanie tego terminu, nawet w oficjalnych dokumentach.

Wraz z trzecim zaborem do Austrii trafił również Chełm, będący od wielu wieków siedzibą biskupstwa unickiego. Wszystkie parafie unickie z obszaru Podlasia i zachodniej części powiatu brzeskiego będące pod panowaniem Austrii zdecydowano się podporządkować jurysdykcji biskupów chełmskich, jednak zachowały one daleko idącą odrębność. Do zarządu nad tym obszarem powołany został oficjał

⁴⁰ D. Wereda, *Unicka diecezja włodzimiersko-brzeska*, s. 22.

brzeski, którym nominowano Piotra Koza-kiewicza, dotychczasowego archidiecezjalnego katedry brzeskiej, dziekana włodawskiego i parocha z Hanni⁴¹. W Hannie ulokowane zostało również seminarium⁴²; tam też zwoływano synody dla duchowieństwa z terenu dawnej brzeskiej części diecezji włodziemiersko-brzeskiej. Ta odrębność była widoczna nawet w tytulaturze biskupa chełmskiego Porfiriusza Ważyńskiego, który funkcjonował jako biskup „chełmski i bełski oraz diecezji brzeskiej w Galicji Zachodniej administrator”⁴³. Początkowo nawet księgi konsystorza były prowadzone odrębnie, o czym świadczyć może zachowany fragment księgi z wpisami lat 1798–1801⁴⁴. Taki stan przetrwał aż do włączenia Galicji Zachodniej do Królestwa Warszawskiego. Ostatecznie, 7 marca 1811 r. na mocy decyzji ministra spraw wewnętrznych Królestwa Warszawskiego zlikwidowano odrębność dawnej „diecezji brzeskiej”, włączając ją jako integralną część do diecezji chełmskiej, jedynej unickiej diecezji w Królestwie Warszawskim⁴⁵. Trzeba jednak podkreślić, że ten proces pełnej integracji rozpoczął się wcześniej, gdyż już w lutym 1811 r. ówczesny oficjał brzeski przekazał wszystkie księgi konsystorza brzeskiego do Chełma.

Innym wyzwaniem stało się uporządkowanie sieci dekanalnej. Podobnie jak w innych zaborach, także w austriackim początkowo zachowano dawny podział dekanalny. Świadczyć może o tym spis kapłanów sporządzony jeszcze według starego podziału na dekanaty biański, brzeski, drohicki, mielnicki i włodawski⁴⁶. Sama lista

nie ma daty, ale można ją uściślić, gdyż wymieniony jest w niej jako paroch międzyrzecki Tomasz Starkiewicz. Tymczasem wiadomo, że zrezygnował on z beneficjum w czerwcu 1797 r.⁴⁷ Za datę *post quem* należy uznać styczeń 1797 r., gdyż na liście duchownych pojawia się w Dołdze jako „koadiutor ks. Śnitka”, a Jan Śnitka, bo to o niego chodzi, właśnie w styczniu objął tę funkcję⁴⁸. Widać więc wyraźnie, że jeszcze w pierwszej połowie 1797 r. obowiązywał nadal stary podział dekanalny. Sytuacja zmieniła się z początkiem 1798 r., gdy doszło do reformy⁴⁹. Utworzono wtedy siedem dekanatów: biański, kodeński, łosicki, międzyrzecki, sokołowski, wisznicki i włodawski. Dokładny wykaz parafii w poszczególnych dekanatach wraz z informacją o ich wcześniejszej przynależności pokazuje tabela 4.

Tabela 4. Podział dekanalny parafii unickich z obszaru dawnej diecezji włodziemiersko-brzeskiej na obszarze zaboru austriackiego według stanu z 1798 r.

Dekanat wg podziału z 1798 r.	Parafia	Przynależność dekanalna wg stanu na 1795 r.
Dekanat biański	Woskrzenice	biański
	Horbów	biański
	Kijowiec	biański
	Rokitno	biański
	Klonownica	biański
	Hrud	biański
	Cicibór	biański
	Terebela	biański
	Biała (Podlaska)	biański

⁴¹ APL, ChKGK, sygn. 134, k. 87.

⁴² Obok seminarium w Hannie działało również lokalne efemeryczne seminarium w Dokudowie, J. Kania, *Unickie Seminarium Diecezjalne w Chełmie w latach 1759–1833*, Lublin 1993, s. 110; J. Lewandowski, *Greckokatolicka diecezja chełmska w realiach polityczno-ustrojowych Królestwa Warszawskiego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F Historia”, 62, 2007, s. 78.

⁴³ A. Gil, *Chełmska diecezja*, s. 177.

⁴⁴ APL, ChKGK, sygn. 90.

⁴⁵ A. Gil, *Chełmska diecezja*, s. 180.

⁴⁶ APL, ChKGK, sygn. 145, k. 59–61.

⁴⁷ APL, ChKGK, sygn. 137, k. 192–192v. Informacja o objęciu parafii przez dotychczasowego koadiutora Mikołaja Kozakiewicza po rezygnacji Starkiewicza.

⁴⁸ Tamże, k. 151.

⁴⁹ Należy wspomnieć, że te zmiany stanowiły część większych reform struktur wyznaniowych w zaborze austriackim, gdyż podobne działania dotyczyły również administracji Kościoła rzymskokatolickiego, B. Kumor, *Organizacja terytorialna diecezji kieleckiej*, „Nasza Przeszość”, 17, 1963, s. 188–189.

Dekanat bialski	Ortel Książęcy	bialski	Dekanat włodawski	Motwica	włodawski
	Ortel Królewski	bialski		Holeszów	włodawski
	Dokudów	bialski	Dekanat międzyrzecki	Międzyrzec – św. Mikołaja	mielnicki
	Łomazy	bialski		Międzyrzec – św. św. Piotra i Pawła	mielnicki
	Koszoły	bialski		Mostów	bialski
	Kościeniewiczze	bialski		Próchenki	mielnicki
Dekanat koderiski	Zabłocie	brzeski		Mszanna	mielnicki
	Kodeń	brzeski		Makarówka	bialski
	Kopytów	brzeski		Swory	bialski
	Kostomłoty	brzeski		Łukowce	bialski
	Dobratycze	brzeski		Sycyna	bialski
	Kobyłany	brzeski		Dołha	mielnicki
	Terespol	brzeski		Witoroż	bialski
	Koroszczyń	brzeski		Drelów	mielnicki
	Nepłe	brzeski		Szóstka	mielnicki
	Krzyczew	brzeski	Dekanat łosicki	Łosice – Wniebowzięcia NMP	mielnicki
	Pratulim	brzeski		Łosice – św. Michała Archanioła	mielnicki
	Dobryń	brzeski		Chotycze	mielnicki
	Piszczac	bialski		Chłopków	mielnicki
	Połoski	bialski		Kornica	mielnicki
	Choroszczyńska	bialski		Nosów	mielnicki
Dekanat włodawski	Jableczna	włodawski		Bukowice	mielnicki
	Sławatycze	włodawski		Witulim	mielnicki
	Hanna	włodawski		Konstantynów	mielnicki
	Dołhobrody	włodawski		Janów	brzeski
	Różanka	włodawski		Pawłów	brzeski
	Włodawa	włodawski	Bubel	brzeski	
	Lubień	włodawski	Gnojno	mielnicki	
	Horostyta	włodawski	Dekanat wisznicki	Wisznice	brzeski
	Hola	włodawski		Żeszczynka	brzeski
	Kodeniec	włodawski		Horodyszczce	mielnicki
	Hołowno	włodawski		Paszenki	mielnicki
	Opole	włodawski			
	Dołholiska	włodawski			
	Rozwadówka	włodawski			

Dekanat wisznicki	Jabłoń	mielnicki
	Gęś	mielnicki
	Radcze (filia parafii w Gęsi)	nie istniała
	Rudno	brzeski
	Wohyń	białski
	Bezwoła	białski
	Przegaliny	białski
	Kolembrody	białski
	Korcówka	białski
Dekanat sokołowski	Grodzisk	drohicki
	Seroczyn	drohicki
	Łązów	drohicki
	Gródek	drohicki
	Czekanów	drohicki
	Rogów	drohicki
	Szkopy	drohicki
	Sawice Ruskie	drohicki
	Łysów	drohicki
	Mordy	drohicki
	Czołomyje	drohicki
	Hołubla	drohicki
	Sokołów	drohicki

Źródło: APL, ChKGK, sygn. 145, k. 16–25.

Analizując nowy podział dekanalny, można zauważyć, że w wypadku trzech dekanatów ich granice praktycznie się nie zmieniły. Wszystkie parafie z dawnego dekanatu drohickiego, które znalazły się w Galicji Zachodniej, pozostały w jednej jednostce administracji dekanalnej, której centrum w związku z pozostaniem Drohiczyna po stronie pruskiej⁵⁰ został Sokołów Podlaski. Także niezmienione pozostały

⁵⁰ Tak naprawdę jest to informacja trochę nieściśła, gdyż po stronie austriackiej pozostała część Drohiczyna określana jako Ruska Strona lub Ruskie Miasto. Przetrwała ona do lat dwudziestych XIX w., gdy najpierw pożar w 1812 r. a później powódź z 1823 r. doprowadziły do upadku tej części dawnego Drohiczyna. Część mieszkańców przeniosła

granice dekanatu włodawskiego (nie licząc oczywiście tych parafii, które znalazły się w zaborze rosyjskim). W skład dekanatu białskiego również weszły parafie, które należały do niego przed rozbiorem, ale tu granice dekanatu zostały znacznie okrojone. Parafie w Wohyniu, Bezwoli, Korczówce, Kolembrodach i Przegalinach zostały włączone do dekanatu wisznickiego, parafie w Łukowcach, Makarówce, Mostowie, Sworach, Sycynie i Witorożu do dekanatu międzyrzeckiego, a Piszczac, Połoski i Choroszczyńska do dekanatu kodeńskiego. Być może wynikało to z faktu, że przeprowadzając nowy podział zdecydowano się na utworzenie większej liczby dekanatów, ale mniejszych (aż cztery z nich mają po 13 parafii, dwa po 15 i jeden 16). Tym samym dawny dekanat białski, składający się z 29 parafii, był po prostu za duży pod względem liczby parafii.

Jak wspomniano wcześniej, tereny trzeciego zaboru austriackiego po 1809 r. znalazły się w granicach Księstwa Warszawskiego, a po jego likwidacji w granicach Królestwa Polskiego (Kongresowego). Te zmiany nie miały już wpływu na kształt sieci dekanalnej i przetrwała ona w niezmienionej formie również w okresie późniejszym.

*

Upadek Rzeczypospolitej w 1795 r. doprowadził do nowej sytuacji nie tylko dla Polaków, ale również dla władz zaborczych. Musiały one włączyć do swoich państw nowe, zajęte obszary i znaleźć sposoby na ich szybką integrację. Porównując działania wobec Kościoła unickiego wszystkich trzech zaborców na terenie Podlasia i powiatu brzeskiego, można zauważyć, że przez pierwsze dwa lata zachowane były dawne struktury dekanalne. Ten stan swoistego *statusu quo* i niepewność sytuacji dotyczyły nie tylko władz państw zaborczych, ale również władz duchownych.

się na wyżej położone wzgórza i ich osada dała początek istniejącej do dzisiaj wsi Góra.

Dobrym przykładem może być chociażby wspomniany list biskupa brzeskiego Arseniusza Główniewskiego, który nakazywał wiernym z Domaczewa uznawanie cerkwi w Sławatyczach za parafialną, choć wiedział doskonale, że Sławatycze leżały już w zaborze austriackim. Podobnie używanie jeszcze w pierwszym dziesięcioleciu XIX w. na obszarze zaboru austriackiego nazwy „diecezja brzeska”, gdy przecież Brześć znajdował się już za granicą.

Zmiany przyniósł rok 1797. Porozumienie zawarte między państwami zaborczymi dotyczące niesprawowania jurysdykcji duchownej na obszarze innego państwa stało się impulsem do przeprowadzenia reform w strukturach diecezjalnych i dekanalnych w Kościele unickim. Najważniejsze były w zaborze pruskim (powołanie diecezji supraskiej i nowej struktury dekanalnej), co wiązało się z faktem, że wcześniej na terenie tego państwa nie istniały struktury tego wyznania. Ze względu na wydarzenia polityczne – wojny napoleońskie i powstanie Księstwa Warszawskiego – wprowadzone przez Prusy reformy okazały się nietrwałe.

Porównując zmiany w sieci dekanalnej w poszczególnych zaborach, można zauważyć, że w rosyjskim przekształcenia w zakresie struktur dekanalnych były niewielkie, wręcz zachowano dawny podział, a różnice wynikały raczej z potrzeby dostosowania sieci parafialnej do nowych granic. Stąd np. przyłączenie do dekanatu poleskiego parafii na prawym brzegu Bugu, które wcześniej należały do dekanatu

włodawskiego. Pewną stabilność widać także w zaborze pruskim, w części dawniej należącej do unickiej diecezji metropolitarnej. Tam powołano dwa dekanaty, ale ich granice były praktycznie zgodne z tymi z okresu przedrozbiorowego, zmieniły się tylko nazwy. Większe zmiany nastąpiły w południowej części Prus Nowowschodnich, gdzie choć nazwy dekanatów drohickiego i bielskiego pozostały, to doszło do przesunięć granic tychże dekanatów.

Najgłębsze modyfikacje struktury dekanalnej nastąpiły na obszarze dawnej brzeskiej części diecezji włodzimiersko-brzeskiej, która znalazła się w zaborze austriackim. Wynikały one ze zmiany granic państwowych i potrzeby dostosowania się do nich, ale można też odnieść wrażenie, że zapadła decyzja o utworzeniu dekanatów o mniejszej liczbie parafii niż dotychczasowe, co skutkowało przebudową sieci dekanalnej i utworzeniem na tym obszarze siedmiu dekanatów.

Zmiany polityczne wywołane wojnami napoleońskimi spowodowały, że ostatecznie po 1809 r. całe terytorium przedrozbiorowego województwa podlaskiego i powiatu brzeskiego znalazło się w Rosji lub w Księstwie Warszawskim (i później w Królestwie Polskim). Wywołało to oczywiście dalsze przekształcenia na poziomie diecezjalnym (w Rosji okrojono granice diecezji brzeskiej i z jej części utworzono diecezję litewską, a w Księstwie Warszawskim wszystkie parafie, w tym te z utworzonej surogacji tykocińskiej, oficjalnie włączono do diecezji chełmskiej). ■

Bibliografia – References

Źródła drukowane

Księga wizyty dziekańskiej dekanatu podlaskiego przeze mnie księdza Bazylego Benedykta Guttorskiego dziekana podlaskiego, plebana golniewskiego w roku 1773 miesiąca Novembra dnia 17 iuxta vetus kalendarza sporządzona, oprac. J. Maroszek, W. Wilczewski, Białystok 1996.

Wizytacje cerkwi unickich dekanatu nowodworskiego diecezji supraskiej 1804 roku, oprac. P. Borowik, G. Ryzewski, Białystok 2009.

Акты издаваемые Археографическою комиссією высочайше учрежденною въ Вильнѣ, т. 2, Вильна 1867 // *Акты издаваемые Археографическою комиссією*

увосяцайце ўчрежденноў в" Vilnė, т. 2, Vil'na 1867.

Акты издаваемые Виленскою Археографическою комиссией, т. 16, Вильна 1889 // Акты издаваемые Виленскою Археографическою комиссией, т. 16, Vil'na 1889.

Уніяцкія цэрквы Вялікага княства Літоўскага XVII ст. Матэрыялы генэральных візітацый, wyd. Д. Лісейчыкаў, Мінск 2021 // Уніяцкія цэрквы Вялікага княства Літоўскага XVII ст. Матэрыялы генэральных візітацый, wyd. Д. Лісейчыкаў, Мінск 2021.

Opracowania

Buczyło A., *Cerkwie unickie dekanatu prużańskiego w XVIII wieku*, w: *Inter Regnum et Ducatum. Studia ofiarowane Profesorowi Janowi Tęgowskiemu w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, red. P. Guzowski, M. Liedke, K. Boroda, Białystok 2018, s. 65–79.

Buczyło A., *Sieć parafialna Kościoła unickiego na terenie brzeskiej części diecezji włodzimiersko-brzeskiej w latach 1596–1795*, Warszawa 2024 [w druku].

Gil A., *Chełmska diecezja unicka 1596–1810. Dzieje i organizacja*, Lublin 2005.

Kania J., *Unickie Seminarium Diecezjalne w Chełmie w latach 1759–1833*, Lublin 1993.

Kołbuk W., *Kościół wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku. Struktury administracyjne*, Lublin 1998.

Kuśak A.M., „Unickie cerkwie drewniane na Podlasiu 1596–1875. Przemiany w architekturze i wyposażeniu wnętrza”, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem dr. hab. Jakuba Sito, prof. IS PAN, Warszawa 2020.

Kumor B., *Organizacja terytorialna diecezji kieleckiej*, „Nasza Przyszłość”, 17, 1963, s. 187–232.

Lewandowski J., *Grekokatolicka diecezja chełmska w realiach polityczno-ustrojowych Księstwa Warszawskiego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F Historia”, 62, 2007, s. 77–84.

Maroszek J., *Dziedzictwo unii kościelnej w krajobrazie kulturowym Podlasia, 1596–1996*, Białystok 1996.

Maroszek J., *Monografia miasta i gminy Supraśl*, Supraśl 2013.

Matus I., *Schyłek unii i proces restytucji prawostawia w obwodzie białostockim w latach 30. XIX wieku*, Białystok 2013.

Radwan M., *Carat wobec Kościoła grekokatolickiego w zaborze rosyjskim 1796–1839*, Lublin 2004.

Radwan M., *Kościół grekokatolicki w zaborze rosyjskim około 1803 roku*, Lublin 2003.

Ślaza P., *Filip Felicjan Szumborski (1711–1851), grekokatolicki biskup chełmski*, Białystok 2014.

Wereda D., *Biskupi unickiej metropolii kijowskiej w XVIII wieku*, Siedlce–Lublin 2013.

Wereda D., *Unicka diecezja włodzimiersko-brzeska (część brzeska) w XVIII w.*, Siedlce 2013.

Мароз В., *Духоўныя асяродкі Скакаў ў кантэксце мясцовай канфесійнай гісторыі*, w: *Юльян Урсын Нямецвіч. Асoba ў кантэксце часу. Да 250-годдзя з дня нараджэння*, red. Л.М. Несцяручук, Брэст 2008, s. 188–199 // *Мароз В., Дубоўныя асяродкі Скакаў ў кантэксце мясцовай канфесійнай гісторыі* w: *Ў'лан Урсын Намцэвіч. Асoba ў кантэксце часу. Да 250-годдзя з дня нараджэння*, red. Л.М. Несцяручук, Брэст 2008, s. 188–199 ■

The Uniate Church in Podlasie Voivodeship and Brest Poviats in the first years after partitions – changes in diocesan and decanal structures

Summary

The article discusses the changes in diocesan and decanal structures within the Uniate Church in the Podlasie Voivodeship and Brest Poviats of the Brest Voivodeship following the third partition of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Before 1795, these areas belonged to the Brest part of the Volodymyr-Brest Diocese, while the northern part of the Podlasie Voivodeship belonged to the metropolitan diocese, and this was the only region that simultaneously belonged to all three partitions.

The most significant changes occurred in the Prussian partition, where, before 1795, there were

no structures of the Uniate Church within the state's territory. As a result, it was necessary to build these structures from scratch. To this end, the Supraśl diocese was established in 1797, and the territorial organisation of deaneries was reorganised. However, due to political transformations, the Napoleonic Wars, and the creation of the Duchy of Warsaw, the changes implemented in the Prussian partition ultimately proved to be unsustainable.

In the Russian partition, the former diocese of Volodymyr-Brest was quickly abolished and

subordinated to a diocese with its seat in Polotsk. Still, as early as 1797, the diocese of Brest was restored with much wider boundaries than before 1795.

An analysis of the data revealed that the old decanal divisions were used for the first two years in all three partitions. Reforms were not introduced until around 1797 (Prussia) and 1798 (Austria). The relatively most minor changes in

the decanal structure were made in the Russian partition, where the old deaneries were retained and only adjusted to the new national borders, with only minor administrative transfers of selected parishes. The most profound changes occurred in the territory subject to Austria, where seven deaneries were created, clearly smaller than those before 1795. ■

Andrzej Buczyło – dr, adiunkt w Zakładzie Badań Źródłoznawczych i Edytorstwa Instytutu Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk. Zainteresowania badawcze koncentruje na historii Podlasia i powiatu brzeskiego od XV do XVIII w. ze szczególnym uwzględnieniem stosunków religijnych, osadnictwa i geografii historycznej.

(abuczylo@ihpan.edu.pl)

Andrzej Buczyło – PhD, assistant professor at the Department of Source Criticism and Editing of the Tadeusz Manteuffel Institute of History, Polish Academy of Sciences. His research interests focus on the history of Podlasie and Brest Poviats from the 15th to the 18th century, with particular emphasis on religious relations, settlements, and historical geography.

(abuczylo@ihpan.edu.pl)